

VÄITEKIRI SAKSA JA EESTI KEELE VÄRVIINGUPARTIKLITEST

**Janika Kärk. Saksa ja eesti keele sa-
gedamate värvingupartiklite võrd-
lev analüüs. (Humanitaarteaduste
dissertatsioonid 38.) Tallinn: Tallin-
na Ülikool, 2014. 188 lk.**

Janika Kärgi doktoritöö on vajalik ja tähelepanuväärne uurimus juba selgi põhjusel, et kõrvutab praegusaja Eesti keeleteaduses üsna erandlikult eesti ja saksa keele materjali, võttes vaatluse alla ühe suhtluses olulise partiklirühma kasutuse. Saksa keele kui kontaktkeele mõju pole eesti partikluurimustes seni piisavalt arvesse võetud (nagu pole süstemaatiliselt tegeldud saksa keele kontaktimõjuga üldisemaltki). Töös leiab kinnitust see, et (värvingu)partiklitel on oluline pragmaatiline roll ka kirjali- kus keeles, mistõttu on igati õigustatud nende kontrastiivne uurimine kahe keele eri tüüpi tekstides. Uurimuse teema on aktuaalne: ühelt poolt keelte partik- lisüsteemide kirjeldamine ja teisalt ühe keele erinevate partiklite pragmaatiliste funktsioonide uurimine on tänapäeva keeleteaduses populaarne valdkond.

Oma põhjalikus uurimuses iseloo- mustab autor üldisema partiklisüsteemi taustal just värvingupartikleid kui üht

partiklite alaliiki, millel on kokkupuuu- teid nii muude partikliliikide kui ka ad- verbide ja diskursusemarkeritega. Töös on värvingupartikleid määratletud kui muutumatuid sõnu, mis on integreeritud lausesse ning „edastavad kõneleja emot- sioone, suhtumist, ootusi jm ning esine- vad lauses süntaktiliselt sõltumatult, st neid on võimalik lausest välja jätta, ilma et lause muutuks grammatiliselt valeks” (lk 21). See on siiski veel üsna lai mää- ratlus, mille põhjal pole värvingupartik- leid muudest partikliliikidest ja diskur- susemarkeritest lihtne eristada. Lisaks üldisele definitsioonile on töös välja toodud ka hulk täpsemaid kriteeriume, mille alusel värvingupartikleid piiritle- da (lk 23–25). Selline eri keeletasandeid hõlmav kriteeriumide süntees on kahtle- mata väitekirja üks väärtusi.

Eesti keele partikleid on seni võrd- lemisi vähe uuritud. Selle teemaga on tegelnud põhiliselt TÜ suulise keele uurijad Tiit Hennoste juhtimisel, sa- muti Leelo Keevalik, Annika Küngas jt. Ka varasemates käsitlustes on ni- metatud meetoodilisi raskusi partiklite kui multifunktsionaalse sõnarühma määratlemisel ja täpsemal liigendamisel. Värvingupartikli terminit on ees-

ti keeles varem kasutanud Hennoste, saksakeelne termin *Abtönungspartikel* osutab sarnasele nimetamisloogikale. Metoodiliselt põhjendatult toetub Kärk oma kontrastiivses uurimistöös peamiselt saksa arvukatele traditsioonilistele partikliuurimustele, nt Gerhard Helbigi ja Agnes Helbigi ning G. Helbigi ja Joachim Buscha käsitlustele, samuti Duden grammatikale.

Artikliväitekiri, mille põhiosa moodustavad kuus aastatel 2008–2013 ilmunud publikatsiooni, annab uurimisküsimusest ja selle lahendamise metoodikast hea ülevaate ning paneb samal ajal metoodika ka mitmekülgset proovile. Töösse koondatud publikatsioonid lähtuvad üldjoontes sarnasest teoreetilisest alusest, tõlkepõhisest kontrastiivanalüüsist, mille abil võrreldakse saksa ja eesti keele partiklikasutuse eripära. Publikatsioonid erinevad siiski materjaliallikate valiku ja mõneti ka metoodika poolest ning on seetõttu paigutatud töösse sisuliste plokkidena, mitte ilmumise järjekorras. Uurimisküsimustena on kesksel kohal partiklite keeleomasus ja tõlgitavus ning partiklite funktsioonide ja kasutustingimuste sarnasus ja/või erinevus saksa ja eesti keeles.

Esimene ja ka ajalisel vanim artikkel pealkirjaga „Mehr Nähe durch mehr Partikeln? Zur Verwendung der Modalpartikeln in persönlichen Briefen” sisaldab ülejäänutest metoodiliselt mõnevõrra erinevat saksakeelsete erakirjade diakroonilist partiklikäsitlust. See publikatsioon on ka ainus, kus eesti keele partiklite problemaatikat veel sisse ei tooda, kuid saksa keele sagedamaid värvingupartikleid õnnestub autoril siin ülevaatlikult iseloomustada. Järgmised neli publikatsiooni moodustavad ühtse ploki, käsitledes kontrastiivselt mõningate sagedasemate värvingupartiklite kasutamise tingimusi saksa ja eesti keeles. Teises artiklis „Värvingupartiklite kujunemisloost: saksakeelsete partiklite *doch*, *wohl* ning *ja* eestikeelsed vasted”

on antud hea diakrooniline ülevaade pealkirjas nimetatud partiklite eesti vastete funktsioonide kujunemisest. Ülejäänud käsitlustes on keskendutud üksikpartiklitele, nt neljandas artiklis „Funktionen von Abtönungspartikeln. Die Partikel *doch* und ihre Entsprechungen im Estnischen” partiklile *doch* 'ometi, ju; oieti' ja viiendas „Zu den frequentesten Abtönungspartikeln in den Lehrwerken für Deutsch als Fremdsprache: mit besonderer Berücksichtigung der Modalpartikel „denn” in den Frage-sätzen” partiklile *denn* 'siis' saksa keele õpikutes. Kolmandas artiklis „Värvingupartiklid eesti- ja saksakeelsetes küsilausestes” ja eespool nimetatud viiendas artiklis on vaatluse all värvingupartiklite kasutamise eripära küsilausestes kui pragmaatiliselts markeeritud lausetüübis. Kuues publikatsioon „Funktionen der Abtönungspartikeln *wohl* / *küüll* (*küll-lap*) und *ja* / *ju* (*jo*) im Deutschen und im Estnischen” kujutab endast saksa-eesti värvingupartiklipaaride põhjal tehtud metoodilist üldistust ning ühtlasi väitekirja põhiseisukohtade kokkuvõtet. Kõik artiklid on ilmunud eelretsenseeritavates väljaannetes ja sisalduvad väitekirjas muutmata kujul.

Tänu selgelt piiritletud uurimisküsimustele ja valitud metoodikale kujuneb kesketest probleemidest hea ülevaade. Enamik artikleid on põhjalikud käsitlused, milletaolisi oleks edaspidi kindlasti vaja ka muude (värvingu)partiklite kohta, et see keerukas ja funktsionaalselt läbipõimunud valdkond tulevikus paremini hõlmata.

Empiiriline materjal pärineb peamiselt elektroonilistest tekstikorpustest, nende hulgas ka vana kirjakeele korpus, kuid ka saksakeelsetest erakirjadest, näidenditõlgetest ja algajatele mõeldud saksa keele õpikutest. Materjaliallikad on tekstiliigiliselt kiiduväärselt mitmekesised ja võimaldavad uuritava partiklirühma liikmeid mitmekülgset iseloomustada.

Metoodika ja uurimismaterjali valikut on nii väitekirja analüütilises ülevaates kui ka artiklites piisavalt põhjendatud. Artiklites võinuks olla aga rohkem rõhutatud, et käsitletud värvingupartiklid on multifunktsionaalsed, st ainult sama sõnakuju põhjal pole võimalik öelda, kas partikkel on kasutusel värvingupartiklina või mõnes muus funktsioonis. Eriti vajaks analüüsis täpsustamist värvingupartiklite ja episteemiliste (tõeväär-tushinnangut väljendavate) partiklite vahet. Näiteks kas lausetes *Ju mind visatakse välja*, *Mind ju visatakse välja*, *Mind visatakse ju välja*, *Mind visatakse välja ju on ju* kõigil juhtudel värvingupartikkel. Partiklite funktsioonide hargnemine vajaks edaspidi täpsemat uurimist – ilmselt aitaks see täpsustada ka partiklite grammatiseerumise teid.

Üks metoodilisi kitsaskohti näib olevat selles, et partiklite tekkemehhanismi kohta on praegu kasutada oleva vana kirjakeele materjali põhjal raske järeldusi teha, sest sagedased värvingupartiklid, nagu *doch*, *siis(ki)*, *ometi*, *küll*, on tavalised ja sagedased juba kirjakeele vanimates tekstides. Need olulised funktsioonid sisalduvad ka vanimates grammatikates ning on seega kirjakeeles olemas olnud n-ö algusest peale, mistõttu ei ole võimalik jälgida nende kujunemise algusjärku ega esmaseid funktsioone. Seetõttu saab diakrooniliselt kirjeldada enamasti vaid partiklite funktsiooninihkeid, mitte nende kasutusele tuleku motivatsiooni. Probleemiks jääb niisiis esialgu see, kuidas saksa keele mõju eesti keele partiklite funktsioonidele metoodiliselt usaldusväärset tuvastada.

Väitekirja analüütilise ülevaate osa on kompaktna, selgelt struktureeritud ja süsteemne. Selles on antud sissevaade saksa keele partikluurimise traditsiooni ning tutvustatud ka eesti keele partiklite uurimist. Järgneb värvingupartiklite rolli ja positsiooni kirjeldamine partiklite süsteemis ning eesti ja saksa

keele partiklite süntaktiliste, morfoloogiliste, semantiliste ja pragmaatiliste omaduste eritlemine. Tutvustatakse ka partiklite kujunemisprotsesse. Lisaks sellele on antud lühike referatiivne ülevaade saksa-eesti keelekontaktidest ning esitatud seaduspärasusi ja tähelepanekuid värvingupartiklite kasutamist mõjutavatest keelevälisest ja keelelisest teguritest. Tänuväärne on üldistuste tegemine värvingupartiklite mõjust lause funktsioonile. Edasist uurimist vajaks partiklite esinemine eitavas või jaatavas lauses ning partikli funktsiooni sõltuvus selle asukohast lauses.

Analüütilise ülevaate põhjalikum jaotis tutvustab artiklite põhitulemuste põhjal vanemate eesti- ja saksakeelsete tekstide värvingupartiklite kasutamist. Vana kirjakeele allikate rööptekstide alusel partiklikasutuse jälgimine on metoodiliselt igati õigustatud, kuid järelduste tegemisel tulnuks mõnevõrra rohkem arvestada kirikukeele traditsiooni (k.a saksakeelse lähteteksti ulatusliku tõlkelisuse) ja tekstiliigi mõjuga. Ilmselt oli tollase kirikukeele partiklikasutuses võimalik siiski suurem variatiivsus kui tänapäeval ootuspärane ja Stahlil varieeruv keelekasutus ei pruugi olla tema puuduliku keeleoskuse tagajärg, nagu lk-l 43 oletatud. Ka Stahlil kasutatud saksamõjuline partikkel *doch* esineb juba XVI sajandi allikates ning on muuhulgas olemas Gösekeni 1660. aasta sõnaraamatus (mugandatud kujul *toch > toh*). Niisiis on see partikkel võinud laenulisena kasutusel olla ka eestlaste kõnepruugis – sedavõrd tavaline ja juurdunud näib see varasemas kirjakeeles. Arvestades tollast linnade mitmekeelset elukorraldust, ei ole selle saksa keelest laenatud sagedase partikli eesti keelde ülevõtmine üllatav (vrd ka saksa keelest laenatud partiklit *ja*).

Analüütilise ülevaate lehekülgedel 46–48 on kokku võetud saksa partikli *ja* eesti vastete analüüs. Eesti materjali poolelt vaadates tundub siin olevat tegu

komplekssema vaheldusega, kus lisaks *ja*-le osaleb ka saksa partikkel *je*, mida pole väitekirjas eraldi jälgitud, aga mis tuleb esile mõningates näitelausetes (nt artikli VI näitelauses 33). XVII sajandi tekstides on kasutusel olnud ka ilmselt saksamõjuline *ju ... ju* konstruktsioon (*ju armsam laps, ju kibedam vits, sks je frommer Kind, je schärfer Rute*), mis vääriks samuti (värvingu)partiklina uurimist.

Otsus käsitleda koos partikleid *küll* ja *küllap* on ilmselt põhjendatum regilaulude ja vana kirjakeele materjali puhul, kuid vähem tänapäeva kirjakeeles, kus nende partiklite funktsioonid erinevad. Seetõttu vääriks nende kahe „tööjaotus” põhjalikumat analüüsi. Edaspidist täpsustamist vajaks ka väide, et „Partikli funktsionis küsisõna *ega* esineb vaid eitava lauses (*Ega ma hull ei ole!*)...” (lk 27). Viimasel ajal, eriti internetikeeles, võib leida näiteid selle partikli kasutamisest ka jaatavates lausetes, nt ... *ega ma teen enda üle ka nalja* (buduaar.ee).

Väitekirja põhiliseks panuseks võib pidada partiklite uurimise meetoodika arendamist ja täpsustamist, eriti mis puudutab lausetüüpidest lähtuvat kasutusviiside analüüsi. Teiseks on oluline tulemus värvingupartiklite kui partiklirühma piiritlemine ja selle rühma paigutamine eesti keele modaalsõnade süsteemi ning kolmandaks mitmekülgisel empiirilisel materjalil põhinev kontrastiivne analüüs, mis võtab arvesse ka varasemat saksa keele mõju eesti kirjakeelele ning toob vajaduse ja võimaluse korral sisse diakroonilise mõõtme. Töö pakub süstemaatilist sissevaadet värvingupartiklite kui eesti keeles seni vähe uuritud partiklirühma kasutamise üksikasjadesse ning heidab sedakaudu valgust ka partikliliikidele üldisemalt. Janika Kärk loob oma väitekirjas hea meetoodilise aluse värvingupartiklite ja miks mitte ka muude partikliliikide edasiseks uurimiseks.

KÜLLI HABICHT